

# Respekt for menneskets iboende verdighet

## – hva betyr det i møte med funksjonshemmede?

Av filosof **Tore Frost**,  
Univ. i Oslo.

Den som kjemper for et bedre rettsvern for hjelpetrengende menneskeskjebner og for en høyere etisk standard innen våre offentlige tjenesteytelser, konfronterer seg straks med rammebetingelsene for våre forestillinger om menneskeverdet og med premissene for et meningsfullt liv. Retten til et verdig liv – uavhengig av funksjonsevne, sykdomsforhold og hvor dårlig det ellers skulle stå til med oss – er spikret fast gjennom lovfestede menneskerettighetskonvensjoner og utgjør selve kjernen for vår tids humanitetsidealer.

### *De grunnleggende verdipremisser*

Hvilke prinsipper dreier det seg om? De viktigste er uten tvil:

- retten til *informert samtykke*
- retten til selv å være beslutningstager på et frivillig grunnlag, dvs. retten til *autonomi*, og
- retten til å bli møtt med respekt for egen *integritet*, uavhengig av sykdom, funksjons- eller utviklingshemning.

Disse prinsippene representerer i dag helt ufravelige krav som de gode hjelpere legger til grunn som etiske rammebetingelser for enhver tjenesteytelse. Det er helt klart at de tre nevnte prinsipper står i en indre sammenheng med hverandre og neppe bør løsrives for seg.

Med utgangspunkt i disse rettighetsprinsipper har vi her til lands i løpet av de siste to tiår også oppnådd å legge grunnlaget for en stadig bedre rettsbeskyttelse av enkeltmenneskers krav på

respekt for sitt menneskeverd. Utviklingen av spesifikke rettighetsfestede lover har bidradd til å støtte opp under en slik respekt ved å lovfeste retten til å kreve hjelp fra det offentlige når det byr på for store problemer å opprettholde et tilnærmet normalisert liv. Dette rettsvern for de «svake» grupper i samfunnet har gradvis kommet til å omfatte en stadig større del av norsk helse- og sosiallovgivning.

I perspektiv av de svakest stilte og de hjelpetrengendes skjebnefellesskap er nok tiden moden for å sikte denne utvikling nøyere med tanke på hvilken fremtid den peker mot og hva slags livsinnhold vi ut fra de samme fremtidsutsikter kan gjøre oss håp om.

### ***Respekt for menneskets verdighet – hva mener vi med det?***

Begrepet «menneskets verdighet» har en lang forhistorie. Vi rører vel her ved selve kjernen i all vestlig humanisme. Selve kravet om respekt for menneskets verdighet har vært selve grunnpremisen for fremveksten og utviklingen av de vestlige demokratier og rettsnasjoner. Dette kravet står derfor også like sentralt uttrykt innen de tunge verditradisjoner som har vært premissleverandører til det vestlige menneskebilde. Jeg tenker her på den kristne humanisme og dens antagonist gjennom tidene, nemlig den ikke-kristne humanisme som strekker seg tilbake til den klassiske, før-kristne tid og fremover, sterkt fornyet i Renessansen gjennom fremveksten av liberalisme og individualisme, like til vår tids humanetikk.

Fortiden utmerker seg, til forskjell fra vår egen tid, med svært klare og tydelige svar på spørsmålet om hva som menes med respekt for menneskets verdighet. Ikke så å forstå at vi møter det samme svar innen begge tradisjoner. Den ikke-kristne humanisme

gir imidlertid en begrunnelse for kravet som har vært entydig gjennom hele denne verditradisjons mer enn to tusen år lange liv. Den kristne tradisjon har bygget på en annen, men like entydig begrunnelse gjennom den samme tidsperiode. Det er forøvrig verdt å merke seg at kristendommen på dette punkt er sammenfallende med de to andre monoteistiske religioner som har spilt seg ut i Vestens historie, nemlig jødedommen og islam. Jeg velger derfor i det følgende å tale om den religiøse humanisme, hvor samtlige tre monoteistiske religioner er inkludert.

De respektive verditradisjoners begrunnelse av kravet om respekt for menneskets verdighet tydeliggjøres best når vi fremhever hva som ligger medtenkt i kravet. Således skal vi være oppmerksomme på at dette kravet bygger på et underliggende postulat om at mennesket er et unikt livsvesen, kvalitativt forskjellig fra alt annet liv. Det er derfor kun mennesket som kan gjøre krav på å ha en verdighet og kreve respekt for denne kvalitet. Hva er det livet har utstyrt oss mennesker med og som legitimerer postulatet om at mennesket er unikt?

### ***Fornuftshumanismen og idéen om menneskets verdighet***

Når vi utesker den klassiske tradisjon om en begrunnelse for postulatet om mennesket som et unikt livsvesen, så har denne begrunnelsen alltid referert til mennesket som et fornuftsvesen. Det er kun mennesket som kan gjøre krav på å være et rasjonelt vesen. Dette syn har vært enerådende fra antikken og like frem til vår tids humanetikk.

Denne begrunnelse avføder imidlertid nok et spørsmål: Hvorledes avgjør man så innen denne tradisjon hvem som er bærere av en legitim fornuft, hvem er rasjonelle og hvem er det ikke? Når dette spørsmålet først er stillet,

så blir det klarlagt at det ikke er, og har heller aldri vært, noen privatsak å avgjøre hvem som er rasjonelle. Det avgjøres av det sosiale kommunikasjonsfellesskap i form av etablerte fornuftskonvensjoner og som opptrer som kollektive kriterier for hva som kan påberope seg å være rasjonelt og hva som ikke er rasjonelt.

Det er på dette grunnlag at perspektivene begynner å åpne seg. Dette menneskebilde er åpenbart fortrolig med å begrunne menneskeverdet som et resultat av en ekstern relasjon, nemlig til samfunnets autoritære krav til den enkelte om å opptre adekvat i forhold til de etablerte fornuftskonvensjoner. Straks dette er klarlagt, melder neste spørsmål seg. Hvorledes har man innen fornuftshumanismens lange tradisjon håndtert det like uomtvistelige faktum at svært mange mennesker gjennom tidene har kommet på kollisjonskurs med de etablerte konvensjonene for rasjonalitet? Det er på dette punkt at fornuftshumanismens menneskesyn avslører et betent punkt.

Stigmatiserte menneskeskjebner har vært håndtert i fornuftens navn som mennesker med et minimalisert menneskeverd like inntil de er blitt stemplet som ikke-personer. Vi kjenner disse menneskeskjebnene i fortid så vel som i nåtid, politiske dissidenter, eller mennesker med stigmatisert etnisitet.

I vår nære fortid er det tilstrekkelig å minne om hva samene ble utsatt for av diskriminerende tiltak i vårt eget land gjennom det omfattende fornorskingsprogrammet som varte til langt inn i 1960-årene. Vi kan videre minne om skjebnen for tatere, sigøynere, psykisk utviklingshemmede, psykotiske pasienter osv. i en ikke altfor fjern fortid her til lands, da det var legitimt å iverksette tvangstiltak som sterilisering, fratagelse av barn, tap av borgerrettigheter, plassering på lægd, på isolat.

## ***Den monoteistiske humanisme og idéen om menneskets verdighet***

Når vi nå retter oppmerksomheten mot de tre monoteistiske religioner, så finner vi også her klare uttrykk for kravet om respekt for menneskets verdighet, tuftet på postulatet om at mennesket er unikt. Det er verdt å merke seg at samtlige tre religioner bygger på den samme begrunnelse, en begrunnelse som imidlertid er vesentlig forskjellig fra fornuftshumanismen. Den religiøse begrunnelse refererer til de gammeltestamentlige ord i Genesis-beretningen om at mennesket er skapt i Guds bilde. Det faktum at mennesket er Gud-billedlig har overalt og til alle tider vært selve kjernen i den religiøse tradisjons begrunnelse av menneskeverdet.

Hvis vi sammenstiller de to tradisjoners ulike begrunnelser av hva det er som gjør mennesket unikt og kvalitativt forskjellig fra alt annet liv, så åpenlegges en slående parallellitet. Begge tradisjoner er åpenbart fortrolige med å begrunne menneskeverdet som et resultat av en ekstern relasjon. Innen den religiøse tradisjon er det riktignok ikke samfunnets fornuftsautoritet som står som en garanti for menneskeverdet tilstedeværelse hos den enkelte, derimot gudsautoriteten.

Det er på dette grunnlag de samme betente trekk, som vi tidligere har oppdaget innen fornuftshumanismens menneskesyn, demonstreres innen den religiøse tradisjon. Hvis vi stiller spørsmålet hvorledes denne tradisjon gjennom tidene har forholdt seg til det like uomtvistelige faktum at svært mange menneskeskjebner har kommet på kollisjonskurs med denne garantistillelsen, så oppdager vi med en gang at også denne tradisjon oppviser horrible eksempler på at menneskeverdet lett blir nedgradert i slike situasjoner. Vi behøver ikke nødvendigvis fordype oss i

fortidens skrekkscenarier som Inkvisisjon og hekseprosesser. Det skulle være tilstrekkelig å referere til de samme eksempler som tidligere nevnt fra vår egen nære fortid.

### ***De betente trekk ved de tradisjonelle menneskesyn***

Fornuftshumanismen og den religiøse humanisme viser de samme betente trekk ved deres respektive menneskebilder, – hvor forskjellig de enn er i sitt innhold. Jeg ønsker imidlertid å understreke at jeg ikke sier at de tradisjonelle menneskebilder med noen nødvendighet fører til forestillinger om gradert menneskeverd. Dertil fremviser begge tradisjoner lysende eksempler på det motsatte. Jeg tenker på forbilledlige representanter for fornuftshumanismen, Sokrates fra klassisk tid eller Fridtjof Nansen fra vår egen tid. De var, så vidt vi vet i alle fall, aldri i nærheten av å lefle med tanker om at det finnes mennesker med et mangelfullt menneskeverd. Det samme er tilfelle for den religiøse tradisjon, hvor forbilledlige representanter som den hellige Fransiscus fra høymiddelalderen eller en Moder Theresa fra vår egen tid er lysende eksempler på det samme.

Det avgjørende er imidlertid at dette ikke var vært til hinder for at begge tradisjoner har vært virksomme i å legitimere forestillinger om det motsatte hva stigmatiserte menneskeskjebner angår. Det er her vi finner de betente trekk ved fortidens tradisjonelle menneskesyn, hvor mangelen på en tilstrekkelig kvalitetssikring har vært åpenbar.

Det er disse betente trekk vi har trukket med oss inn i det tyvende århundre, et århundre som bidro til å utvikle betennelsene til en overhengende sykdomstilstand. Jeg tenker her først og fremst på fremveksten av ideologier som den italienske fascisme og den

tyske nazisme, ideologier som ernærte seg av de etablerte menneskebilder innen såvel fornuftshumanismen som kristendommen og videreutviklet disse tradisjonenes betente trekk til en menneskeforakt som eksploderte i form av de fem års Holocaust-tilstand under den annen verdenskrig. Jeg tenker på den systematiske forfølgelse og utrensning av mennesker på etnisk grunnlag fra både fascismens og nazismens side. Jeg refererer også til eksperimenterne med krigsfanger fra nazilegenes side. Redslenes antall er legio.

Denne infernalske sykdomstilstand på midten av det tyvende århundre nødvendiggjorde et definitivt oppgjør med de betente trekk ved de tradisjonelle menneskesyn. De var ikke lenger til å leve med. Det er denne oppgaven som foreligger under de politiske prosesser som starter opp i 1945, hvor ikke minst det omfattende rettsoppgjøret i forbindelse med Nürnbergprosessene ble så avgjørende for utarbeidelsen av et nytt menneskebilde.

### ***Verdenshumanismens historiske tilblivelse***

Den som vil kartlegge de historiske forutsetninger for verdenssamfunnets tilblivelse, må nødvendigvis ta inn over seg det 20. århundres krigsmartrede karakter. Vi, som har vært med på å bringe dette århundre til en definitiv avslutning, er alle barn av de store krigene og vi bærer på en kollektiv viten om at det 20. århundre har gått over i historien som krigenes århundre. Og på en helt spesiell måte kommer 2. verdenskrig til å representere selve kulminasjonen av hva dette århundre har frembragt av krigsredsler. Jeg sikter da til den måte disse fem Holocaust-år ble bragt til en endelig avslutning med atombomben, som ble sluppet over Hiroshima og Nagasaki i august 1945.

Min påstand er at det er denne globale krisesituasjon som forklarer såvel dannelsen av FN-samfunnet som det ekstremt høye tempo dette verdenssamfunn ble realisert i. Allerede 24. oktober 1945 ble FN stiftet og det tok ikke mer enn tre år før denne unike nydannelse innen menneskehetens historiske liv hadde realisert seg som en politisk institusjon, i og med underskriftserklæringene på Verdenserklæringen om menneskerettigheter 10. desember 1948. Denne deklarasjon, bestående av 30 artikler om rettigheter og som her blir definert som globale – overordnet alle nasjonale, etniske, kulturelle, religiøse, politiske etc. forskjeller –, representerer selve igangsettelsen av en helt ny, historisk sett tidligere ukjent, tidsalder. Fra og med dette tidspunkt har menneskeheten hatt et institusjonalisert verdenssamfunn som livsfundament.

Verdenserklæringen om menneskerettigheter av 1948 utgjør grunnloven for dette verdenssamfunn som, for første gang i menneskehetens historiske liv, ble forsøkt realisert gjennom FN-systemene. Herfra går det selvfølgelig klare historiske linjer tilbake til de tidligere menneskerettighetserklæringer og til de demokratiske idéer som har dannet basis for de vestlige nasjonalstater fra 1700-tallet av. Verdenserklæringen av 1948 hører i sin helhet hjemme innen den vestlig-liberalistiske tradisjon.

Av helt vesentlig betydning for utformingen av prinsippene i Verdenserklæringen må imidlertid de forutgående Nürnberg-prosessene sies å være. Gjennom det rettsoppgjør som fant sted 1945–1947 overfor de hundretusener som sto tiltalt for forbrytelser begått mot menneskeheten, ble de prinsipper utprøvet som i 1948 skulle danne grunnlaget for det nye verdenssamfunn.

## ***Verdenshumanismens idé om menneskets iboende verdighet***

Grunnpremissene for den moderne tidsalders humanitetsidealer finner vi uttrykt allerede i første setning i Verdenserklæringens innledning. Her finner vi de påstander uttrykt som danner fundamentet for den nye tidsalders verdenshumanisme: «*Da anerkjennelsen av iboende verdighet og av like og uavhengelige rettigheter for alle medlemmer av menneskeslekten er grunnlaget for frihet, rettferdighet og fred i verden*»...

Påstandene er følgende: menneskeheten utgjør én familie, i seg selv en vakker tanke! – og alle familiemedlemmer, hvert eneste menneske innen verdensfamilien, er i besittelse av en «iboende verdighet» og har «like og uavhengelige rettigheter». Omfanget av slike «like og uavhengelige rettigheter» er i Verdenserklæringen av 1948 begrenset til 30 artikler, som senere er blitt utvidet med de to FN-konvensjonene av 1966, Konvensjonen om sivile og politiske rettigheter og Konvensjonen om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter. Disse konvensjonene oppfattes og omtales i dag gjerne som den annen halvdel av verdenssamfunnets grunnlovserklæring. De er i dag, sammen med Europakonvensjonen av 1950 og Konvensjonen om barns rettigheter av 1989 inkorporert i Den norske grunnlov og er som sådan bindende og prioriterte rettskilder i det norske samfunn.

## ***Den store gevinst: Idéen om menneskets iboende verdighet umuliggjør forestillinger om gradert verdighet***

Selve dramatikken over innføringen av det nye, globaliserte menneskebilde ligger uttrykt i ett eneste ord: «iboende». Det nye postulat om hva

det er som gjør mennesket unikt peker i motsatt retning i forhold til de tidligere tradisjonelle menneskebilder. Menneskets verdighet er ikke lenger å forstå som et resultat av eksterne garantister, tvert om er menneskets verdighet begrunnet på en kvalitet som er naturgitt, nettopp iboende i menneskets natur. Uavhengig av såvel gudsautoritet som fornuftsautoritet er det et faktum at mennesket har en verdighet. Og denne verdighet har hvert enkelt menneske, uten unntak, fra livets definitive begynnelse til livets like definitive avslutning. Naturgitt som den er, vedblir denne verdighet med å være intakt og uberørt av alle ytre relasjoner og påkjenninger. Den kan ikke tapes, uansett hvor stigmatisert eller infernalsk livet blir. Verken sykdom, smerter, lidelse, psykisk utviklingshemning eller en demensutvikling forårsaker noe tap av verdighet.

Fortiden hadde klare og tydelige fasitsvar på hva det var som gjorde mennesket unikt, men hva med det nye begrep om menneskets *iboende* verdighet? Det er tomt og fikk sin suksess i kraft av at man oppnådde en overlappende enighet, dvs. alle var enige, men med vidt forskjellige begrunnelser. Den samme form for overlappende enighet er i dag knesatt som rammebetingelser for de mange arenaer hvor hjelpetrengende menneskeskjebner skal møtes med en godt utviklet respekt for deres iboende verdighet. Men postulatet er tomt og innholdsløst inntil den enkelte bruker (med støtte av pårørende eller verge) selv fyller det med brukerens eget livsinnhold. Finnes det likevel noe som er felles og som derved fortsatt kan begrunne at påstanden om mennesket som et unikt livsvesen er sann?

Fra tid til annen kan det lønne seg å bringe våre ubesvarte spørsmål inn i kunstens verden. Kunstnerne har en umiddelbar referanse til livet, som fagmiljøene kunne ha

mye å lære av. Med henblikk på det dilemma menneskerettighetshumanismen uttrykker, hva angår våre forventninger om å få klarlagt hvilket innhold som er medtenkt i idéen om menneskets iboende verdighet, har en kunstner av vår tid kommet meg overraskende til hjelp. Jeg sikter til forfatteren Finn Carling, selv sterkt funksjonshemmet, som gjennom et helt liv som kunstner har holdt et forfatterskap levende, i solidaritet med mennesker som har måttet tåle tunge prøvelser som de fleste av oss blir forskånet for. Finn Carling har båret dette skjebnefellesskap frem gjennom sitt eget forfatterskap. Derfor har han, tror jeg, bedre forutsetninger enn de fleste for å finne frem til de riktige svar på spørsmålene om hva livet dreier seg om. Det er vel slik, at de som utsettes for ekstreme påkjenninger og belastninger, utvikler en helt spesiell livsinnsett som forblir utilgjengelig for de andre, såkalt normalt fungerende.

Høsten 1991 fikk Carling fortjenstfullt den såkalte Jonas-prisen, som utdeles av FFO til mennesker som har gjort en fremtredende innsats i arbeidet for de funksjonshemmede. Under prisutdelingen, i sammenheng med hans takketale, fikk imidlertid Carling lagt inn noen tankevekkende hjertesukk. Carling sa: Jeg har lenge undret meg over at man på høyskolene for de funksjonshemmede prioriterer så sterkt de intellektuelle ressurser, men aldri prioriterer like sterkt de ressurser som de funksjonshemmede kanskje er bedre utrustet med enn de fleste andre, nemlig deres emosjonelle ressurser!

Hans hjertesukk førte for meg frem til det helt avgjørende svar på de spørsmål vi her har strevet med. Vårt følelsesliv, i spennet mellom lidenskap og lidelse, konfronterer oss med kjærligheten som selve grunnpremisset for menneskelivet i hele dets kompleksitet. Kjærligheten er hva livet dreier seg om.

## ***Kjærlighetens absolutte betydning for menneskets verdighet***

Menneskets kjærlighetsliv har en horisontal spennvidde og en vertikal fallhøyde som dyr ikke er i nærheten av. Jeg tenker her på den måte mennesket er disponert for en lidenskap som på sitt beste kan fortette seg til en svimlende ekstase av lykksalighet og som på sitt verste kan fortette seg til en blind fanatisme eller fundamentalisme. Fallhøyden er tilsvarende ekstrem på den måte mennesket også er disponert for et fall ned i en avgrunn, hvor livet fortetter seg til en lidelse som binder mennesket til en total livssmerter.

Tilsvarende forutsetninger kan man vel gjenfinne innen alle kulturer, hvor vi alle sammen besinner oss på en fellesmenneskelig natur med krefter og energier som disponerer oss for en villskap hinsides det animalske liv.

Med utgangspunkt i dette livsfaktum er det god grunn til å undre seg over hvordan det overhodet er mulig å stille seg tvilende til postulatet om at mennesket i sin natur har en iboende kvalitet som gjør mennesket til et unikt livsvesen, uavhengig av såvel fornuftsevne som gudbilledlighet. Dette postulatet fortøner seg for meg som så selvinnyttig sant at det nærmest må få karakter av å være et aksiom for ethvert menneskes selvforståelse, uavhengig av «rase, farge, kjønn, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, eiendom, fødsel eller annet forhold» (art. 2 i Verdenserklæringen om menneskerettigheter).

På denne måte står kjærligheten som en absolutt forutsetning for vårt unike personlighetsliv fra fødsel til død. Først i og med kjærligheten blir mennesket en *person* med en *iboende verdighet*.



## *Hilsen til alle lesere*

I likhet med resten av landet legger Stiftelsen SOR snart bak seg nok et produktivt år.

Vi takker alle våre gode kontakter for nyttig og glederikt samarbeid og ser med forventning frem til videreføringen i 2006.

## ***Alle ønskes en God Jul og et riktig Godt Nyttår!***

Hilsen  
Redaktør og redaksjon  
Kurs- og informasjonsutvalget  
Styret i stiftelsen SOR